

PTOLEMEU ȘI PROVINCIA DACIA

Citindu-l pe Gudmund Schütte, „the Ptolemaic maps of Northern Europe and Asia have, to a great extent, become completely useless, as long as the chaos remains unexplored“¹.

Am început acest studiu considerind că de fapt suma de informații transmise pentru Dacia zace practic fără a putea fi folosită, și, fără îndoială, nu din cauza neștiinței lui Ptolemeu, ci din pricină că nu a fost asiduu cercetat. (Fig. 1.)

Dintru început trebuie remarcată premisa² de la care pleacă Ptolemeu și anume că va folosi cele mai recente date, îmbogățite remarcabil prin efortul de cunoaștere al contemporanilor săi, din tradiția aulică preluând numai ceea ce este de încredere.

Rezultatul, haotic din punctul nostru de vedere, la care a ajuns Ptolemeu este, deci, efectul a două cauze: stadiul atins de cartografia romană în momentul în care el o va folosi pentru a-și experimenta teoria privind alcătuirea unei hărți bazate pe coordonatele fiecărui punct și limitele metodelor de stabilire a coordonatelor astronomice.

Începînd cu harta alcătuită de Agrippa, cartografia romană se întemeia pe scopul practic de a fi folosită de administrația imperială și se limita în fapt la înșiruirea unor puncte cu distanța dintre ele³ și indicarea principalelor forme de relief.

Ptolemeu va avea la dispoziție aceste „hărți“ regionale și pe baza lor va alcătui un atlas general al lumii cunoscute. Lucrarea sa de un caracter net științific n-a fost validată prin recunoașterea contemporanilor săi, metoda lui nefiind preluată și dezvoltată în continuare. S-a preferat forma obișnuită și practică a itinerariilor, probabil tocmai din cauza erorilor numeroase din harta obținută de Ptolemeu.

G. Schütte a putut conchide că la baza atlasului lui Ptolemeu au stat hărți ale drumurilor din imperiu⁴.

P. Schmitt reface ipotetic modul de lucru al lui Ptolemeu: acesta „établit sa carte du Monde en traçant préalablement toute la trame des méridiens et des parallèles, à l'échelle par lui adoptée. Il fit ensuite un choix des cités pour lesquelles il disposait de coordonnées qu'il estimait correctement déterminées. Il plaça ces cités sur la trame, afin de constituer une base géodésique. Mais se fiant aux calculs — faux — de Posidonios, il trouva trop vaste le Monde représenté par la carte de Marin de Tyr... Le relief, ... n'est pas une figure, mais un symbole car-

¹ Gudmund Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917, p. 14.

² Ptolemeu, *Indreptarul Geografic*, Prefața, V.

³ Annalina e Mario Levi, *Itineraria Picta*, Roma, 1967, p. 24—25.

⁴ G. Schütte, *op. cit.*, p. 33.

tographique qui lui a sert de créer le cadre qui déterminera la division de sa carte d'ensemble... La répartition des villes et des fragments d'itinéraires s'est nécessairement faite en fonction de l'espace utilisable. C'est ce qui nous explique les orientations parfois erronées et l'absence apparente d'une échelle constante, toutes ses cartes régionales étant dessinées selon les besoins de la graphie et de la place disponible. Chacune est autonome par rapport à sa voisine, c'est-à-dire qu'il n'est nullement tenu compte des articulations entre les compartiments⁵.

Concluzia lui P. Schmitt este că această cartografie nu permite nici calculul distanțelor și nici transpunerea valorilor geografice.

Printr-un studiu atent se poate ajunge la stabilirea hărților regionale. Identificarea localităților pe teren se va putea face numai determinând itinerariile în cadrul fiecărei hărți regionale. Interesul pentru studiul lui P. Schmitt este foarte mare, deoarece deschide o posibilitate de a valorifica în mai mare măsură datele cuprinse în *Îndreptarul Geografic* al lui Ptolemeu privind Dacia.

Geografia lui Ptolemeu a stat la baza studiului lui C. Goos asupra Daciei⁶. Concluzia sa că Ptolemeu amalgamează date din izvoare cronologic diferite și antichizează, redând situații mult anterioare cuceririi romane, a fost preluată în cercetările românești și străine⁷, credem noi, fără prea mult spirit critic. Concluzia lui Goos se referea exclusiv la lista de populații din Dacia, dar ea a fost ulterior extinsă și asupra celorlalte date din Geografia ptolemaică.

Gr. Tocilescu s-a aplecat cu competența-i obișnuită asupra datelor transmise de Ptolemeu, sintetizându-le în primul capitol al monumentalei sale *Dacia înainte de romani*, București, 1880. Și el consideră că Ptolemeu a redactat capitolul privind Dacia pe baza unui izvor anterior cuceririi romane⁸ și se pronunță pentru utilizarea coordonatelor orașelor doar orientativ. Localizarea acestor orașe urmează să se facă numai prin cercetări de teren. Concluziile acestea au fost influențate tot mai de considerațiile lui C. Goos și încercarea acestuia de localizare a celor din Transilvania.

O contribuție însemnată la geografia Daciei a adus G. Schütte în studiul său deja citat asupra Europei nordice. Observațiile lui Schütte i-au permis să presupună că pentru Dacia a fost folosită o hartă fizică

⁵ P. Schmitt, *Recherches des règles de construction de la cartographie de Ptolémée*, în *Colloque international sur la Cartographie archéologique et historique*, Tours, 1972, editată de R. Chevallier, p. 30; G. Schütte, *op. cit.*, p. 9.

⁶ *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Dacien*, Separatabdruck aus den Schässburger Gymnasialprogramm von Jahre 1873/1874, p. 13—18.

⁷ Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 427—438, 455—464; V. Pârvan, *Getica*, București, 1982, p. 274; Al. Vulpe, în *StCl*, VI, 1964, p. 236; A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, p. 9, n. 4.

⁸ Gr. Tocilescu își argumentează punctul său de vedere considerând că: — populațiile din Dacia, în afară de anarti, costoboci, caucoensi, buridavensi și poate potulatensi — necunoscute din alte izvoare au dispărut după cucerire sau poate chiar mai înainte; — apar dublete corupte ale numelor de populații dacice în alte regiuni îndepărtate; — expunerea listei de orașe separat și nu în cadrul teritoriilor administrativ-tribale ca în cazul celorlalte provincii, cu excepția insulelor, ar semnifica reflectarea situației anterioare cuceririi.

a Daciei înainte de cucerire; pe această hartă fizică au fost incluse drumurile — prototipurile A d și A e — în schema propusă de învățatul olandez fiind parțial duplicate. Așa cum este și firesc, Schütte nu putea admite părerea că datele privind Dacia, redactate la mijlocul secolului II, au rămas la stadiul informațional asupra Daciei libere, sau din timpul războaielor de cucerire. Ar fi fost o excepție în întreaga sa lucrare. De altminteri, logic, nu se poate admite că tocmai asupra uneia din cele mai noi provincii ale Imperiului, care firesc a beneficiat de o cartare sistematică după cucerire, Ptolemeu să fi recurs la izvoare învechite, relative la un regat cu trăsături diferite de cele greco-romane, în ceea ce privește organizarea teritorial-administrativă și procesul de urbanizare.

Schütte observă că nici datele din prototipurile A d și A e nu se potrivesc descrierii geografiei fizice A c⁹. Combinația incorectă a prototipurilor A d și A e este regăsită de Schütte și pe Tabula Peutingeriana și la Anonimul Ravennat, unde crede că recunoaște o seamă de dublete.

V. Pârvan va critica metoda lui Schütte de eliminare a unor nume ce au rădăcină comună sau doar asemănătoare. În *Getica*¹⁰ el se va ocupa în urmându-l de interpretarea datelor din Geografia lui Ptolemeu, localizându-le în funcție de descoperirile arheologice din vremea sa. Din păcate Pârvan, corectînd absolutizanta excludere a dubletelor sau tripletelor făcută de Schütte, neagă și observația acestuia că Ptolemeu referă asupra provinciei Dacia, revenind la concepția lui C. Goos. „Magister dixit“ și datorită lui s-a generalizat această concepție și nu au mai fost dezbătute motivele pentru care ar trebui să nu acceptăm această insolită abatere a lui Ptolemeu de la principiul propus și respectat în întreaga lucrare.

De fapt istoriografia românească posterioară lui Pârvan nu a mai analizat integral și sistematic sub prisma noilor rezultate istorice, arheologice și epigrafice datele transmise de izvoarele antice privind geografia Daciei. Au apărut referiri tangențiale, cu preluarea opiniilor lui Tocilescu și Pârvan și s-au făcut, în funcție de concluziile lor generale, încercări de localizare a unor orașe dacice¹¹.

Revizuiind opiniile privind Dacia în Geografia lui Ptolemeu, se impune abordarea a două probleme esențiale, strîns legate una de alta și anume data *post quem* la care a fost redactat în forma inițială capitoul privind Dacia și, în funcție de răspunsul la această întrebare, dacă este vorba de enumerarea populațiilor și orașelor regatului dac, sau ale provinciei Dacia.

În urma cercetărilor arheologice și descoperirilor epigrafice știm că provincia Dacia nu a fost egală cu regatul dac din epoca sa de expansiune maximă și nici cu suma teritoriilor locuite de daci. Din prima clipă este evident că descrierea Daciei — Ptolemeu III, 8, 1 — cuprinde

⁹ G. Schütte, *op. cit.*, p. 77.

¹⁰ V. Pârvan (*Getica*, p. 247—249) critică rezultatele la care ajunge Schütte, coordonînd știrile mult mai numeroase din Ptolemeu cu Tabula Peutingeriana, conform cărora erau dublete sau triplete corupte toate denumirile ce nu apăreau în itinerarul pictat.

¹¹ Vezi bibliografia la fiecare voce în *Tabula Imperii Romani*, L—34 și L—35, Amsterdam, 1968 și respectiv București, 1969.

tot spațiul locuit de populațiile dacice în sec. I e.n., după așezarea iazygilor în cîmpia panonică; este stadiul cel mai vechi de informații despre Dacia, luate după o hartă fizică — prototipul A c în sistemul lui G. Schütte¹². Trebuie să observăm sărăcia datelor conținute în această hartă, care pomenește doar în treacăt cîteva riuri a căror vărsare marchează traseul Dunării. Carpații sunt reprezentați de Ptolemeu cu o orientare vest-est, pînă la cotitura riului Tyras. Acest aspect îl au Carpații și în hărțile manuscrise la Geografia lui Ptolemeu; pentru geograful alexandrin și pentru cel care a alcătuit prima hartă după coordonatele geografice, arcul carpatic — formă de relief atît de caracteristică și bine cunoscută a Daciei¹³ nu trebuia definit în mod special. Această situație, dincolo de a sugera posibilitatea existenței unei deformări generale a conținutului hărții pe direcția est, ne permite să presupunem că în fapt toate localitățile înșirate de Ptolemeu în Dacia se înscriu doar în arcul carpatic și nu la răsărit de Carpații Orientali.

Ptolemeu ne aduce cîteva repere cronologice neluate suficient în considerare. Cînd înșiră orașele Moesiei Inferior, *legio V Macedonica* este așezată la Troesmis, unde știm că stă numai din timpul lui Traian (103/105) și pînă la 167/168.

Un indiciu cronologic poate fi obținut dacă reținem că în vecinătatea provinciei Moesia Inferior sunt localizate trei orașe cu nume tipic dac: Zargidava, Tamasidava și Piroboridava¹⁴; ele nu sunt înșirate între orașele provinciei. Piroboridava și Buridava au făcut parte din Moesia Inferior în toată epoca traiană¹⁵, cînd Muntenia și sudul Moldovei ocupate de armata Moesiei Inferioare au fost alipite provinciei. Acest fapt, coordonat cu apariția *buridavenses* între populațiile Daciei, ne dă temeiul să afirmăm că în geografia lui Ptolemeu sunt înscrise datele referitoare la nordul Dunării într-o epocă posterioară lui Traian, căci Hadrian¹⁶ crează Dacia Inferior în care va fi inclusă Buridava și va părăsi Muntenia și sudul Moldovei, așa încît Piroboridava nu va mai constitui teritoriu provincial.

Toate aceste indicii cronologice sunt întărite de faptul că în lista orașelor dacice alături de numele tipic dace apar și cele romane: Ulpianum, Salinae, Praetoria Augusta, Aquae, Zeugma, Pinum, Pirum. Dintre numele tipic dace, știm din izvoare epigrafice și literare că au con-

¹² G. Schütte, *op. cit.*, p. 77; vezi și M. Macrea, *AISC*, IV, 1941—1943, p. 250, n. 5.

¹³ *Corona montibus cingitur Dacia* — Iordanes, *Getica*, 74.

¹⁴ Ptolemeu, III, 10, 8.

¹⁵ Pridianum-ul cohorței I Hispanorum — O. Fink, *JRS*, XLVII, 1958, p. 102—116; R. Syme, *JRS*, XIX, 1959, p. 26—32; J. F. Gilliam, în *Hommage à A. Grenier*, Bruxelles, 1962, II, p. 747—756.

¹⁶ G. Schütte, *loc. cit.*, p. 51, consideră și el că geografia lui Ptolemeu a fost alcătuită la începutul domniei lui Hadrian, căci sunt introduse localități de pe valul lui Hadrian din Britannia și este stabilit sistemul de drumuri din provincia Dacia. Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 236, afirmă că Ptolemeu referă asupra Daciei dinainte de cucerirea romană pentru că este pomenită Sarmizegetusa Regia și nu Ulpia Traiana; studiul său are însă ca rezultat concluzia opusă — vezi p. 241 — capitolul despre Dacia și Moesia este redactat pe baza hărții lui Agrippa, adusă la zi sub Domitian sau Traian și din nou în timpul lui Marinus și Ptolemeu, la mijlocul sec. II e.n.

tinuat să existe în epoca romană așezările: Porolissum, Napoca, Potaissa, Apulum, Germisara, Cumidava, Ramidava, Tibiscum, Dierna, Drobeta.

Constatarea lui G. Schütte „the situation of Ptolemaic towns corresponds so exactly to the roads of the Tabula Peutingeriana”¹⁷ indică sursa principală pentru Marinus și Ptolemeu — itinerariile romane¹⁸, cele care au constituit model pentru Tabula de la Viena dar și unele pe care nu le cunoaștem, dar se găsesc cel puțin parțial la Geograful Ravennat.

Rămâne pe harta ptolemaică Sarmizegetusa Regia — capitala regatului dac, dar este foarte clar că există deja cea de a doua Sarmizegetusa — Colonia Ulpia Traiana Dacia¹⁹, căci numai în acest caz era necesară definirea ca τὸ βασιλειον a celei dacice. Menținerea într-o hartă a Daciei de la mijlocul sec. II e.n. a Sarmizegetusei regale nu poate fi surprinzătoare; monumentele epigrafice descoperite pînă acum indică faptul că pe locul ruinelor capitalei lui Decebal s-a înălțat cel puțin un altar, dacă nu un templu, unde se practica periodic sacrificii²⁰.

Este mult discutată absența din lista orașelor din Dacia tocmai a acestei Ulpia Traiana, absență pusă în general pe seama faptului că Ptolemeu se referă doar la epoca cuceririi Daciei²¹. Dacă Ptolemeu ar fi raportat doar situația din timpul războaielor dacice ar fi fost suficient numele Sarmizegetusa, căci falma capitalei regatului dac depășise hotarele Daciei. În lista orașelor din Dacia există însă un Ulpianum, dar coordonatele lui Ptolemeu îl indică mult în afara provinciei și atunci s-a considerat că poate fi un *castellum* cu acest nume²². Este foarte evident că indiferent ce natură a avut așezarea cu nume imperial, ea trebuie să fi fost pe teritoriul provinciei și nu în afara ei, deci, așa ca la majoritatea localităților din Geografia ptolemaică, coordonatele nu au decît o valoare orientativă.

Poate fi concepută posibilitatea ca Ptolemeu să fi eliminat înșiruirea a două Sarmizegetuse, căci după coordonate ele trebuiau să fie foarte apropiate și, s-a observat deja că deși este înscrisă Sarmizegetusa Regia coordonatele se potrivesc Ulpiei Traiane²³.

În temeiul celor spuse mai sus vom respinge părerea că Ptolemeu a rămas la informația privind războaiele dacice, oferită de comentariile

¹⁷ G. Schütte, *op. cit.*, p. 42.

¹⁸ Chiar în cazul în care Pârvan ar avea dreptate că Ptolemeu a preferat mărturiile celor care au cunoscut nemijlocit Dacia — Traian și medicul său Criton (fapt puțin dovedit, cel puțin de descrierea geografică a țării, care ar fi trebuit să fi fost incomparabil mai bogată în date și mai exactă la aceștia) nu poate fi luată în considerare ideea să căi Dacia nu avea șosele regulate cu *mutationes* sau *stationes* (*Getica*, p. 234), căci acesta a fost primul pas în cadrul înaintării în regatul dac (Balbus, *Gromatici veteres*, ex recensione Caroli Lachmanni, vol. I, p. 92; Miliaruș de la Aiten, CIL III 1627 din anul 108), tocmai pentru a asigura rapidă circulația și legătură cu restul imperiului.

¹⁹ H. Wolff, *ActaMN*, XIII, 1976, p. 99—110, pe baze epigrafice susține că, încă din vremea creerii sale, capitala provinciei a avut supranumele de Sarmizegetusa și nu i-a fost atribuit abia de către Hadrian ca semn al reconcilierii, al deplinei pacificări a populației dacice.

²⁰ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, 1968, p. 55 (CIL III 1415, 1416).

²¹ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 236.

²² N. Gostar, *Analele Universității Iași*, XV, 1969, p. 171—173.

²³ C. Goos, *op. cit.*, p. 14—15, dar pentru el nici nu există o altă Sarmizegetusa decît cea romană; R. Florescu, note la *Getica*, Ed. 1982, p. 550, n. 239.

lui Traian sau *Getica* lui Criton; și în Dacia el s-a bazat pe itinerariile provinciei. Odată stabilită această realitate, trebuie relevat că Ptolemeu ar fi trebuit să indice o categorie de orașe pentru provincia Dacia și o alta pentru Dacia liberă. Or, lista lui Ptolemeu nu face nici o diferențiere între aceste sfere, deși pentru Moesia Inferior, am văzut, surprinde situația istorică obiectivă din epoca lui Hadrian.

Vom încerca să dovedim că toate „orașele mai importante din Dacia” se referă doar la provincia Dacia.

Transpunerea cartografică a coordonatelor localităților din Dacia indică pentru acelea a căror localizare este sigură mari erori. Cea mai flagrantă eroare este înregistrată pentru Tibiscum, care este menționat de două ori și de ambele dăți incorect.

Am văzut că Ptolemeu deține date geografice de natură fizică privind Dacia preromană. Din capitolele următoare este limpede că el ignora faptul că Traian a încorporat în Imperiu doar o parte a Daciei libere și a distribuit în tot spațiul geografic localitățile cunoscute din itinerariile privind provincia Dacia. Că este așa o dovedește fără putință de tăgadă faptul că Moldova, care din descrierea inițială ar fi trebuit să fie ocupată de populațiile și orașele din Dacia, are populații și orașe diferite și se bucură de un statut diferit fiind în „dependența” Moesiei Inferior (III, 10, 7). Din această interpretare a spațiului decurge o deformare atât de arbitrară, de puțin uniformă^{23a}.

Comparând transpunerea grafică a coordonatelor lui Ptolemeu cu itinerariul cel mai complet transmis pînă la noi — *Tabula Peutingeriana*²⁴, vom observa existența aproape completă a unor trasee de drumuri. Itinerariile sunt redată fără raporturi între ele și se deslușesc spații rămase libere între grupurile de localități din cadrul fiecăruia. Deoarece Ptolemeu a calculat coordonatele fiecărui punct în funcție de distanța față de cel anterior, poziția față de acesta este determinabilă, chiar și atunci cînd orientarea în spațiu nu este cea corectă (A. L. F. Rivet, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, 1977, p. 46).

G. Schütte a propus de asemenea o serie de drumuri pe baza cărora și-ar fi alcătuit harta Ptolemeu (*op. cit.*, p. 91—99), dar din păcate exclude ca dublete localități atestate și de *Tabula Peutingeriana*, și de *Geograful Ravennat*.

Cu avantajul de a cunoaște mai aprofundat desfășurarea în spațiu a urmelor romane și a traseelor drumurilor imperiale din Dacia, în funcție de localizările sigure de pînă acum (Fig. 2) putem defini pe harta lui Ptolemeu următoarele drumuri (Fig. 1):

— Drobeta — [Sarmizegetusa Ulpia Traiana] — Sarmizegetusa Regia. Drumul, cunoscut prin cercetări recente²⁵, s-a dovedit a fi fost una din căile principale de acces spre centrul puterii dace, și este legătura cea mai directă între Moesia Superior, peste podul de la Drobeta, cu

^{23a} C. Goos, *op. cit.*, p. 15—17 sistematizează observațiile sale și corecturile ce trebuie aduse lui Ptolemeu în cazurile sigur localizate.

²⁴ K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916; E. Weber, *Tabula Peutingeriana*, Graz, 1976.

²⁵ I. Glodariu, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 151—164; I. Ferenczi, *Apulum*, XVI, 1978, p. 120 sqq.

capitala provinciei Dacia. Acmonia și poate centrul *potulatenses* (*Potula* — Geogr. Ravennat, IV, 14, p. 53—54) ni se pare că sunt nume ale așezărilor de pe parcursul acestui drum²⁶.

— Taliatae — Dierna — Tibiscum nr. 1. Drumul prin Poarta Orientală este transcris fără stațiunile intermediare pomenite atât de Tabula de la Viena, cit și de Geograful Ravennat; faptul, credem, ar putea fi rezultatul absenței unor așezări însemnate în această zonă, pînă la Antoninus Pius bintuită de *latrones* (D. Tudor, Orașe, tîrguri, sate, 1968, p. 33), iar construirea fortificațiilor pe acest drum după venirea cohorții VIII Raetorum a fost pusă în legătură tocmai cu această necesitate de a stăvili acțiunile unor *latrones* (vezi părerea noastră în *Evolution...* 1981, p. 42—43).

— Viminacium — Zeugma — Arcidava — Aizisis — (Tibiscum). Dintre localitățile de pe acest drum (TP și GR) lipsește Berzobis, or, în cazul că ar fi fost folosit ca sursă comentariul lui Traian, ar fi trebuit să fie inclus (Priscian, VI, 13, p. 205); importanța așezării după plecarea legiunii IIII Flavia Felix decade și probabil nu figurează o vreme pe itinerarii.

— Tibiscum nr. 2 — [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]—Hidata (Aquae) — Germisara — Apulum — Marcodava — Salinae — Potaissa — Napoca — Porolissum. Pentru Marin din Tyr sau Ptolemeu, Tibiscum nr. 2 este o altă localitate, nu cea care se leagă prin Dierna de Dunăre și are coordonatele calculate în funcție de Aquae și Germisara. Faptul că Ptolemeu redă itinerariul Tibiscum — Apulum, reducînd stațiunile intermediare obligatorii prin Porțile de Fier ale Transilvaniei — Ulpia Traiana Sarmizegetusa, se poate descifra din faptul că distanța dintre Tibiscum și Aquae este foarte mică, iar cea dintre Aquae și Germisara este mult mai mare în raport cu cea reală (cîteșitrei localitățile sunt sigur localizate — TIR, L—34 s.v.). Pentru un lector neavizat al itinerariilor dacice, în necunoștința existenței a două puncte diferite cu numele Sarmizegetusa, combinarea acestor drumuri pe o hartă generală s-a tradus prin eliminarea „dublei” capitale a provinciei și prin orientarea incorectă a stațiunilor în spațiu.

Din dispunerea localităților în spațiu putem deduce și un al cincilea drum, cunoscut din Tabula pictată de la Viena:

— Drobeta — Amutrium — Olt, dar cu stațiuni diferite de cele ce aveau importanță pentru redactorul din sec. III—IV e.n., ceea ce suntem de părere că ar evidenția schimbări în structura rutieră a provinciei, între epoca lui Hadrian și sfîrșitul stăpînirii romane, schimbări datorate dezvoltării în primul rînd economice a provinciei.

În sensul dezvoltării succesive a rețelei rutiere a Daciei putem observa absența stațiunilor de pe drumul de pe Olt — nici o localitate de pe acest drum nu apare pe lista orașelor, în afară de Buridava a cărei

²⁶ Acmonia este pomenită de Geograful Ravennat (IV, 7, p. 49—50) imediat lîngă Sarmizegetusa, dar în capitolul IV, 14, p. 53—54 se precizează că avea o legătură cu Tibiscum; acest paragraf trebuie că este corupt, căci localitățile între Drobeta—Tibiscum sunt de fapt pe traseul Dierna—Tibiscum și atunci este de presupus că s-au amalgamat, în necunoștință de cauză, itinerariile Dierna—Tibiscum și Drobeta—Acmonia—Sarmizegetusa.

prezență trebuie admisă ca centru al *buridavenses* — formațiune administrativ-tribală al cărei nume derivă tocmai de la numele davei principale. Această absență ar fi cel puțin stranie dacă nu admitem că trecerea spre Transilvania prin defileul Oltului n-a fost posibilă decât după construirea drumului imperial²⁷. Micile *castella* din defileul Oltului își încep existența, după datele epigrafice, la sfârșitul epocii lui Hadrian și începutul domniei lui Antoninus Pius²⁸; deci, absența drumului este nu numai de așteptat, dar impusă de faptul că Ptolemeu reflectă, după cum am văzut, situația din primul deceniu de domnie al lui Hadrian.

Ptolemeu este singurul izvor care aduce date despre sud-estul Daciei, el fiind cel care localizează aici Cumidava și Ramidava, localități dacice atestate de izvoarele epigrafice²⁹. Reducând deformarea hărții spre est pentru a include toate orașele din Îndreptarul Geografic doar în spațiul provinciei, constatăm că „haosul” este înlăturat și devine inteligibil în funcție de identificările sigure ce ne stau la dispoziție. Cumidava este sigur identificată cu Rîșnovul și putem avansa ipoteza că a fost luată de pe un itinerar prin pasul Bran, știut fiind că drumul ce lega Dunărea cu Transilvania pe aici a avut o intensă utilizare³⁰: Novae — Tiasum — Netindava — Zusidava — Ramidava — Cumidava.

Cum arheologic știm că estul provinciei Dacia Inferior n-a fost locuit la est de Olt decât în câteva puncte, ce făceau legătura între Olt și drumul transalutan, este logic să identificăm localitățile citate de Ptolemeu cu *stationes* pe drumul transalutan și eventual și pe drumurile de legătură cu vestul provinciei. Această ipoteză poate fi susținută de faptul că Novae³¹ are coordonatele foarte apropiate de Tiasum și este localizat mult mai la est, dovadă a transpunerii mecanice a datelor unui itinerar în care nu erau precizate decât distanțele.

După cum reiese din transpunerea coordonatelor lui Ptolemeu pe hartă, în cadrul fiecărui itinerar localitățile sînt relativ corect dispuse.

În conexiune logică cu această constatare trebuie să presupunem că celelalte localități indicate de Ptolemeu alcătuiesc itinerare cu totul necunoscute nouă prin cele ce ni s-au păstrat. Localizarea relativă a celorlalte orașe dacice ne sugerează ca posibile următoarele itinerarii:

a) cel de pe Mureș: Ziridava — Singidava³² — Apulum

b) un drum în nord-vestul și nordul provinciei, drum de rocadă, în vecinătatea graniței, drum strategic în primul rînd: Raconium — Dacidava — Porolissum — Arcobadara — Triphulum — Patridava — Carsidava — Petrodava — Utidava și

²⁷ C. Goos, *op. cit.*, p. 41—42.

²⁸ Arutela — CIL III, 12601 a-b; 13793, 13794; Copăceni — CIL III 13795 = ILS 8909; 13796 = ILS 9180.

²⁹ M. Macrea, *AISC*, IV, 1944, p. 234; idem, în *Serta Kazaroviana*, Sofia, 1950, p. 60 sqq; Gr. Florescu, *SCIV*, II, 2, 1951, p. 125 sqq.

³⁰ Drumul este: Rîșnov — Pasul Bran — Drumul Carului — Rucăr — Voinești — Jidava — Purcăreni — Albota — Săpata de Jos — Izbășești — Urluieni — Ghioaca — Gresia — Băneasa — Putineiu — Flămânda. Ioana Bogdan Cătănicu, *Evolution of the System of the Defence Works in Roman Dacia*, Oxford, 1981, p. 8; B. Mitrea, *EDR*, X, 1945, p. 148.

³¹ Novae 52° 44'40"; Tiasum 52° 45'30".

³² N. Gostar, *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 413—417.

c) un drum prin estul provinciei, eventual chiar drumul pe care s-a constituit limesul provinciei: Polonda — Angustia — Sangidava.

Drumurile romane puse în evidență prin cercetările de teren moderne sînt în linii mari³³ cele ce se pot deduce că au fost descrise în itinerariile de bază pentru geografia lui Ptolemeu.

Avînd identificări sigure pentru o serie din orașele dacice pomenite de Ptolemeu, am recurs la compararea poziției relative a celor nelocalizate cu harta descoperirilor arheologice din Dacia. Întrucît la Sînpaul, în estul Daciei s-a descoperit inscripția N.M.S.³⁴ reprezentînd unul din numerii din provincie cantonați într-o așezare al cărui nume începe cu S, nu este exclus ca aici să fie de pus localitatea din textul ptolemaic.

În cazul în care Pinum și Sornum fac parte din itinerariul Drobeta-Olt, cum reiese din dispunerea lor relativă, am putea reîntregi mai corect și sigla Σ de pe stampila descoperită la Răcari³⁵ pe care N. Gostar a citit-o *Saldæ*, localizînd în zona centrală a Olteniei populația *Saldenses*. Reducînd deformările generale spre est ale hărții lui Ptolemeu, *Sornum* este ușor de identificat cu așezarea civilă de la Răcari.

Descoperind în harta Daciei, pentru partea de vest, reminiscențe ale itinerariilor transmise nouă datorită Tabulei pictate, am atribuit toate orașele din est enumerate de geograful alexandrin unor drumuri existente în provincie și numai în provincie. Nu facem decît să extindem și pentru estul Daciei folosirea aceleiași metode de lucru aplicată de Ptolemeu în vestul ei și în cazul celorlalte provincii³⁶. În sprijinul ipotezei noastre și contraargument la alternativa tradițională și quasiunanimă că lista cuprinde orașele regatului dac în întregime este faptul că cele extracarpătice, de pe Siret, nu sunt introduce în această listă, ci în grupul celor din vecinătatea Moesiei.

Inscripția de la Gîrliciu confirmă exactitatea informației lui Ptolemeu privind existența unei așezări cu nume daco-celtic în estul Daciei. În măsura în care Ptolemeu descrie situația posterioară retragerii hadriene din Muntenia și sudul Moldovei, nu putem accepta identificarea propusă de Gr. Florescu (*SCIV*, II, 2, 1951, p. 132) cu Drajna de Sus, căci în acest caz Ramidava nu se mai putea înscrie între localitățile provinciei, ci s-ar fi alăturat grupului din „țara” vecină Moesiei Inferior. Faptul că nu este specificată Dacia în inscripția soldatului *natus vico Ramidava* nu contrazice informația lui Ptolemeu că așezarea e în Dacia; inscripția datată la mijlocul sec. II e.n. ne permite să fixăm intrarea sub arme a soldatului în epoca lui Traian — începutul celei a lui Hadrian, cînd recrutarea locală nu se încetățenise; deci, Ramidava, *vicus* în provincia Dacia, urmează a fi descoperit în estul Provinciei.

³³ Nu au fost întreprinse cercetări speciale și amănunțite asupra nici unui drum roman în ansamblu.

³⁴ *AnnEp.* 1944, nr. 46; C. Daicoviciu, *Dacia*, VI—VII, 1941, p. 320; G. Bakó, *SCIVA*, 28, 2, 1977, localizează Singidava la Sînpaul, iar I. Ferenczi, *ActaMN*, XVI, 1979, p. 416, nr. 7, crede că e la Miercurea-Ciuc—Jigodin.

³⁵ N. Gostar, *SCIV*, II, 3—4, 1954, p. 607 sqq.; D. Tudor, *Orașe, virguri, sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 320. Sigma de pe stampila de la Răcari ar indica pronunția unui Ș și acceptînd ipoteza noastră ar deveni Sornum.

³⁶ G. Schütte, *op. cit.*, p. 6, 33, 151; P. Schmitt, *op. cit.*, p. 30—31.

Este de remarcat faptul că în Muntenia centrală nu au existat drumuri ale căror stațiuni să fi alcătuit obiectul unor itinerarii probabile³⁷.

Chiar dacă sunt suficiente argumente în favoarea demonstrației noastre că Ptolemeu se referă doar la orașele provinciei Dacia, ea ar rămâne subredă atîta timp cît ar fi o excepție, dacă nu numai cadrul fizic, dar și tabloul etnic s-ar referi la Dacia preromană.

Populațiile din Dacia sunt grupate în trei serii de cîte cinci; rămîne întrebarea dacă gruparea aceasta acoperă situația reală sau s-a preferat pur și simplu ordonarea lor matematică.

Prima grupă, cea de vest, este de la nord la sud: anarti, predavensi, bieffii, albocensii, saldensii.

Anarti, cunoscuți și din alte izvoare, sunt o populație cu nume celtic, probabil celți asimilați de populația dacă. V. Pârvan³⁸ localizează tribul în zona Sătmăr. Această propunere este contrazisă parțial de existența unor indicii epigrafice că în nord-vestul provinciei Dacia, deci în zona Crișurilor, a existat un *vicus Anartorum*³⁹. Eventual tribul are extremitatea sudică a teritoriului pe Crișuri.

Limita sudică a teritoriului triburilor din grupa întâia este zona de est a Banatului, căci numele *saldenses* este pus în legătură cu localitatea Saldae de pe Sava, la sud de Dunăre, în apropiere de Sirmium. Nume de populații derivate din localități par a fi *predavenses* (probabil corect *piedavenses*) și *albocenses*, sufixul *-enses* fiind caracteristic unor astfel de derivări toponimice. *Predavenses* sunt locuitorii din teritoriul unei unități tribale care are în centru o *dava*, numele așa cum ne este transmis ne indică o corupere din cauza necunoașterii foneticii și limbii dace. Tomaszek⁴⁰ a explicat pe baza datelor din *Codex Vaticanus* 191 identitatea *Predavenses* cu *Piedavenses* și atunci numele lor ar deriva de la o *Piedava*, care are rădăcină comună cu *piegetae* și *piephigi* și ar însemna că sunt dacii din afară⁴¹. În lipsa oricăror alte indicii putem presupune că erau localizați la graniță.

Cea de a doua grupă de cinci populații începe cu o altă denumire celtică, *teurisci*, vecinii de la est ai anartilor. Ambele populații sunt resturi ale migrației celtice de la începutul Latène-ului.

Pentru o localizare a „triburilor” cu nume celtice ne este de un real folos repartizarea geografică a monedelor emise în prima fază a monetării dacice⁴². Este o axiomă raptul că emisiunile monetare aparțin unor formațiuni politice de caracter tribal și concentrarea lor pe un anumit spațiu geografic indică, în linii generale, teritoriul lor. Grupul de monede celto-dace (tipul Crișeni—Berchieș și Tonciu, la sud de cursul mijlociu al Someșului) localizează în zona în care Ptolemeu, în interpretarea noastră, fixează populațiile de caracter celtic *anarti* și *teurisci*. *Saldenses* din descrierea lui Ptolemeu ar putea transmite amintirea tribului celtic care și-a manifestat prezența politică bătînd monede de tip Banat, Crișiova și Ramna, stabilit în Banatul de sud-est și Oltenia de vest. Pre-

³⁷ Bibliografia în articolul nostru din *ActaMN*, XXI, 1984, p. 125—143.

³⁸ *Getica*, p. 247—248.

³⁹ ILS 8965; CIL III 8060; H. Wolff, *ActaMN*, XIII, 1976, p. 111, n. 40.

⁴⁰ *Getica*, p. 253.

⁴¹ *Ibidem*, după Urbinas 82.

⁴² C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, fig. 24, p. 411.

zența unei enclave celtice, care nu s-a impus ca o forță politică în sud-estul Transilvaniei, este probabilă, dată fiind răspîndirea aici a monedelor de tip celtic.

Următoarele trei populații (*ratacenses* sau *racatenses*, *buridavenses*, *potulatenses*) sunt din nou definite după localitatea în care își aveau centrul administrativ.

Pentru *buridavenses* autenticitatea informației și corectitudinea interpretării originii este dovedită de izvoare: în papirul Hunt la Buridava era detașată o *vexillatio* a coh. I *Hispanorum Veterana* în răgazul dintre cele două războaie dacice, iar Tabula Peutingeriana localizează Buridava pe drumul de la Romula la Apulum.

Rămîne să presupunem că au existat în Dacia două localități cu numele Rataca (sau Racata) și Potula. Potula de altfel este o așezare înscrisă în Dacia de Anonimul Ravennat⁴³.

Cea de a treia grupă de populații este cea care începe la nord cu *costoboci*, popor dacic bine cunoscut în istoria epocii, atestat în izvoare epigrafice și literare în legătură, mai cu seamă, cu războaiele din timpul lui Marcus Aurelius, cînd participă la conflagrația generală atacînd Moesia Inferior și provinciile sud-dunărene ajungînd pînă în Grecia⁴⁴.

Pentru că în lista populațiilor din Dacia sînt înscrise nume ce derivă de la cîte un oraș, de cele mai multe ori cîte o *dava*, este foarte plauzibil ca ele să fie un semn al organizării administrativ-teritoriale a provinciei. C. Daicoviciu⁴⁵ afirma că numele terminate în *-enses* par mai degrabă a fi „diviziuni administrative (*civitates*) rurale ale Daciei romane, decît nume autentice de triburi dacice”. Că este așa o dovedește în primul rînd faptul că nici una din populațiile dacice din exteriorul provinciei nu are nume derivat în *-enses* de la o localitate⁴⁶, mai cu seamă de la o *dava*.

R. Florescu se pronunță de asemenea pentru înțelegerea textului ptolemaic ca definind provincia Dacia⁴⁷; etnicoanele transmise de Ptolemeu în convingerea lui R. Florescu constituie în bună parte „circumscripții rurale ale provinciei subordonate autorității militare”⁴⁸.

⁴³ Geograful Ravennat, IV, 14 (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, București, 1970, p. 53—54).

⁴⁴ CIL III 14214, 2 = ILS 8501; *StCl*, VI, 1964, p. 192—199; Pausanias, *Descrierea Greciei*, X, 34, 5.

⁴⁵ *IstRom*, I, 1960, p. 266. *Buridavenses* este un exemplu fericit în care „populația” nu este numită buri, ci populația din subordinea davei burilor.

⁴⁶ Ptolemeu, III, 5, 8 piengitii; III, 8, 11 tiragetii; III, 10, 7 carpii.

⁴⁷ *Getica*, p. 544, n. 176 și p. 547 no. 203. Diferența între întinderea provinciei Dacia și limitele Daciei la Ptolemeu „este decalajul obișnuit între frontiera apărată și fortificată și »granița nevăzută» a imperiului”.

⁴⁸ Trebuie discutate tocmai aceste noțiuni „circumscripții rurale provinciale” sub autoritate militară, care după toate aparențele, în dreptul roman se excludeau. A. Schulten, *Hermes*, 29, 1894, p. 481; F. Vittinghoff, în *Atti del convegno sul tema: I diritti locali*, Roma, 1974, p. 110; J. Harmatta, *Acta Classica Univ. Scient. Debrecen*, X—XI, 1974—75, p. 103—104; J. Wachter, *The Towns of Roman Britain*, Londra, 1974, p. 23—24 — excepție fiind doar perioada dintre cucerire și constituirea provinciei. În teritoriu clientelar nu există autoritate militară asupra teritoriului, care era administrat autonom de către populația care încheiase un *foedus* sau *deditio* cu Imperiul (M. Lemosse, *Le régime des relations internationales dans le Haut Empire Romain*, Paris, 1968, 59, 122; Th. Mommsen, *Droit public romain*, VI, 2, Paris, 1889, p. 317, 320.21, 483).

Se pare însă că la baza acestor interpretări stă convingerea că exista o identitate de organizare a teritoriului provincial și al „statelor” clientelare din afara limesului, căci R. Florescu distribuie etnicoanele enumerate de Ptolemeu în tot teritoriul Daciei libere, fără să urmărească logic ideea că Ptolemeu se referă doar la provincia Dacia.

Există o contrazicere flagrantă între premisa propusă și aplicarea ei, căci în provincia Dacia sînt localizați doar *ratacenses* în estul provinciei, *buridavenses* în pasul Oltului și la nord de Carpați pînă în zona Sibiului și *potulatenses* în zona subcarpatică a Olteniei și Munteniei pînă la linia transalutană; toate celelalte populații ocupă Muntenia, Moldova și vestul Munților Apuseni. Ni se pare că în acest mod de a privi lucrurile se ilustrează concepția falsă, dar puternic reprezentată în istoriografie că Dacia a constituit întotdeauna „caz-excepție”. Este cel puțin inexplicabil de ce trebuia Ptolemeu să refere la capitolul despre [provincia] Dacia la „statele clientelare” de la graniță, cînd este clar din întreaga lui operă că nu amestecă deloc aceste sfere⁴⁹.

Noi vom așeza cele cincisprezece nume teritorial-administrative numai pe teritoriul provinciei Dacia pentru a vedea în ce măsură tabloul poate reprezenta situația istorică.

Faptul că *anarti* și *teurisci*, populații de origine celtică, sînt localizați în vestul și nord-vestul provinciei⁵⁰ este susținut de apariția în apropiere de Resculum a unui *vicus An[artorum]*⁵¹. În inscripțiile descoperite tocmai în această zonă s-au înregistrat nume de origine celtică⁵², indicînd în condițiile recrutării locale prezența populației celtoide în provincie.

În localizarea pe care o propunem *costobocii* vor ocupa zona de NE a provinciei (Orheiul Bistriței) și ar reprezenta o parte inclusă în provincie din neamul mai larg al costobocilor, care trăia extracarpatic în Moldova de nord⁵³. Sîntem susținuți în această localizare de faptul că Ptolemeu (III, 5, 9) indicîndu-i pe aceștia din urmă îi definește „*costoboci transmontanoi*”; pentru el sau pentru sursa lui era bine știut că există costoboci atît în interiorul, cit și în exteriorul arcului carpatic, în interiorul și în afara provinciei.

⁴⁹ Am citat anterior situația din afara Moesiei Inferioare; R. Florescu, *op. cit.*, p. 544, nr. 176 menționează ca argument că Ptolemeu descrie provincia Dacia, pe carpi și britolagi în „dependența” Moesiei Inferioare (sic).

⁵⁰ Vecinătatea *anartilor* cu apulii reiese din inscripția ILS 8965 a lui M. Viničius din epoca lui Augustus (R. Syme, *Vestigia*, 17, 1972, p. 591).

⁵¹ CIL, III 8060, lectura a fost propusă de A. von Domaszewski, dar V. Pârvan o contestă (*Getica*, p. 274), pentru că el așează tribul *anartilor* în nordul provinciei dacice.

⁵² Inscripțiile de la Potaissa, Unguraș, Sînmihai, Ilișua etc., citate de I. I. Russu, *AISC*, IV, 1941—43, p. 228—231.

⁵³ Cultura Lipița a fost atribuită costobocilor, desigur, transmontani; ea se întinde în bazinul superior și mijlociu al Nistrului. Cultura materială a costobocilor din provincie trebuie că nu are trăsături pregnante. Pentru problema costobocilor, N. Gostar, *Buletinul Universității Babeș-Bolyai*, Cluj, 1956, p. 183—199; I. I. Russu, *Dacia*, NS, III, 1959, p. 341—352.

Predavenses sînt de căutat în zona Apusenilor, *ratacenses* în zona dealurilor Tirnavelor, iar *caucoenses* în zona Harghita⁵⁴. Biessi sunt de căutat în valea Mureșului inferior; *buridavenses* s-au întins de o parte și de alta a Carpaților, pe valea Oltului (localizarea aceasta trebuie privită ca sigură, dat fiind că aici concordă datele literare, epigrafice și arheologice); *cotenses* ocupă probabil Oltul superior și Piriul Negru; *albo-censes* pot fi localizați în zona Timișului și afluenților săi, iar mai la sud, pînă la Dunăre, teritoriul revine saldensilor; Potula este o localitate fixată de Geograful Ravennat la vest de Arcidava și nu departe de Acmonia (Canonia socotim că este o metateză pentru Acmonia), deci undeva în nord-vestul Olteniei; în această zonă sunt indicați *potulatenses* de către Ptolemeu; mai la răsărit, în zona Slatinei, trebuiesc localizați sensii. Ceiagesi și piefigii își împart zona de cîmpie a Olteniei.

În general Ptolemeu a indicat orașele pentru fiecare unitate teritorial-administrativă a provinciilor descrise; în Dacia, după cum am văzut, nu a procedat așa, deși cele cinci grupe de cite trei populații corespund împărțirii orașelor în cinci grupe, în funcție de paralelă.

În prima grupă sunt așezate Ruconium, după toate probabilitățile nume celtic⁵⁵, Docidava⁵⁶, Porolissum, Arcobadara, Triphulum, Patri-dava și Carsidava. Porolissum este sigur localizat la Moigrad prin descoperiri epigrafice, deși după coordonatele lui Ptolemeu ar trebui să fie în nordul Maramureșului, în afara provinciei. Corectînd corespunzător eroarea la paralela celorlalte orașe, și ele vor ocupa locul în interiorul provinciei și vom observa că prin etimologie corespund, cel puțin parțial, localizării celor două triburi celtoide și celui dacic din grupa nordică de „populații”⁵⁷.

Cotenses, populație de origine celtică⁵⁷ — Ramidava cu etimologie celtică⁵⁸ intră în aria acestui teritoriu administrativ și ca localizare relativă este în vecinătatea Rîșnovului.

Există, desigur, diferențe în întinderea fiecărui district administrativ și trebuie avut în vedere că la începutul domniei lui Hadrian cel puțin Ulpia Traiana, Napoca și Drobeta, ca orașe de drept roman, aveau un teritoriu propriu. Atribuind un spațiu pentru teritoriul *municipii Aelii*

⁵⁴ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 432, nr. 17 îi localizează în zona de munte a Olteniei pe baza inscripției lui C. Iul. Mansuetus, *miles leg. I Minerviae*, în care se vorbește de *flumen Alutum secus montis Caucasii*. Postulînd localizarea *caucoenses* în zona izvoarelor Mureșului, putem considera că muntele Caucasus este Gurghiul sau Harghita. Tot în această zonă din estul Transilvaniei s-ar putea localiza și Caucaľand — descris de Ammianus Marcellinus XXXI, 4, 12 — „într-un loc din Caucaľand greu de pătruns din pricina pădurilor și munților înalți” (*Fontes Historiae daco-romanae*, II, București, 1971, p. 137, trad. H. Mihăescu). Remarcăm faptul că Atanaric putea ajunge în această zonă prin pasul Oituz, urmînd drumul cel mai scurt între Dunăre și estul Transilvaniei. V. Părvan localizează (*Getica*, p. 248) Caucaľand în zona de munte din Neamț și Bacău, dar din textul lui Ammianus Marcellinus reiese că, față de Imperiu, *Caucaľandesis locus* e dincolo de munți.

⁵⁵ *Getica*, p. 255.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 255 — „Credem că de fapt e vorba de o Dacidava, cu a pronunțat o într-un ținut de limbă amestecată (suntem după Ptolemeu încă tot în teritoriu anarctic)”.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 253, 261, 281.

⁵⁸ Gr. Florescu, *SCIV*, II, 2, 1951, p. 129.

*Napocensis*⁵⁹ în grupa centrală de districte, ne putem explica de ce *buridavenses* trebuiesc fixați mai la sud decât ar indica latitudinea grupei de orașe cu numărul de ordine trei în funcție de paralelă. De asemenea bieții (biesi) și albocensi trebuie să fie vecine cu teritoriul *coloniae Ulpiae Sarmizegetusae*⁶⁰. Iar între *saldenses* și *ceiagesi* este de avut în vedere teritoriul municipiului Drobeta⁶¹.

Am vedea în unitățile teritorial-administrative din lista lui Ptolemeu *civitates*, în care era împărțit teritoriul provinciei; aici trebuie să reamintim că majoritatea cercetătorilor, în absența unor mențiuni epigrafice explicite ale unor *civitates*, contestă organizarea Daciei în forma obișnuită pentru Europa vestică. Singura mențiune clară a unui *territorium Sucidavense*⁶² în secolul III nu concordă cu lista presupuselor *civitates* transmisă de Ptolemeu. Suntem de părere că în epoca ulterioară lui Hadrian, prin înmulțirea orașelor de drept roman, al căror număr ajunge la cel puțin doisprezece, teritoriul provinciei se va fragmenta în unități administrative mai mici decât în epoca Traian—Hadrian.

În literatura română de specialitate s-a încercat localizarea populațiilor dacice transmise de Ptolemeu cu ajutorul emisiunilor monetare dacice — faza a doua⁶³. Considerăm metoda deosebit de elocventă pentru circumscrierea unor uniuni de triburi dacice, care-și băteau monedă proprie, dar aceste uniuni de triburi nu mai trebuie să coincidă, nici ca număr, nici ca întindere cu teritoriile administrative romane din geografia lui Ptolemeu.

Aceste considerații sunt menite să pună în evidență pentru prima dată o analiză a datelor geografiei ptolemaice ca descriere a provinciei Dacia. Ni se pare mult mai simplu, și prin încercarea noastră putem observa că este și mai corect ca rezultat, să considerăm că Ptolemeu a redat provincia Dacia, dar el „could not discover the wrong interpretation of physical outlines”⁶⁴. Este plauzibil ca Ptolemeu să fi avut la dispoziție o hartă fizică a Daciei, așa cum presupune Schütte, pentru că este evident că nu există o corelație directă și corectă între relief și dispunerea orașelor și populației în acest relief⁶⁵. În această hartă fizică a introdus o serie de drumuri din itinerariile de dată recentă (în raport cu

⁵⁹ CIL III 6254; 14465 = ILS 7150; 860 = ILS 4982; ILS 7141 etc..

⁶⁰ CIL III 1443.

⁶¹ *municipium Hadrianum Drobetae ex Dacia*, *AnnEp.* 1905, 110,

AnnEp., 1914, 122.

⁶² C. Preda, *op. cit.*, harta 24 și 25. Cartarea monedelor geto-dace emise în sec. II—I i.e.n. surprinde patru arii majore de dezvoltare a unor triburi geto-dace care se manifestă în centre și pe teritorii care cu excepția Olteniei, nu au făcut obiectul unor emisiuni celto-dace, indiciu al persistenței unor forme de independență politică în zonele ocupate de celți. Cele patru arii majore de emisiuni monetare pot fi cele patru regate care au constituit baza regatului lui Burebista și cele în care s-a și dezmembrat. Triburile din Muntenia centrală și cel din nord-estul Munteniei și sudul Moldovei sunt cele învinse de Aelius Catus și Plautius Aelianus. Statul dac al lui Decebal are ca nucleu celelalte două uniuni de triburi, cel din Transilvania sudică și centrală și cel din Oltenia. Triburile celtoide din sudul Someșului și Banatul de sud vor gravita în jurul acestui stat; întinderea provinciei Dacia corespunde quasi exact sumei teritoriilor acestor unități tribale puse în evidență prin monetăria dacică.

⁶³ G. Schütte, *op. cit.*, p. 14.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 77.

momentul redactării); evident, chiar dacă în jurul provinciei erau diferite regate clientelare⁶⁶, itinerariile romane nu cuprindeau drumurile prin aceste teritorii. Este firesc să credem că pe Ptolemeu să-l fi tentat să deplaseze localitățile din itinerarii, fără coordonate exacte, în acest spațiu ce îi rămânea gol, tocmai pentru că ignora relațiile de geografie politică diurnă din zonă.

IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU

PTOLÉMÉE ET LA PROVINCE DACIA

(Résumé)

La Géographie de Ptolémée, telle qu'elle nous a été transmise, reste inutilisable pour la Dacie, parce qu'elle est comprise en fonction d'un postulat remontant à un siècle — c'est-à-dire que Ptolémée fournit un pêle-mêle de dates concernant la Dacie libre et immédiatement après la conquête.

Nous ne disposons pas d'une étude de synthèse sur la géographie historique de la Dacie qui tienne compte des acquis récents de l'archéologie et de l'épigraphie. Nous avons jugé utile de reprendre le problème de la description ptolémaïque de la Dacie, en la restituant dans son contexte.

Toute remise en question implique la discussion préalable de la date après laquelle a été rédigé le chapitre regardant la Dacie et, en fonction du résultat, s'il avait décrit la Dacie royale ou la province romaine.

Le texte même de Ptolémée contient des références chronologiques non soulignées jusqu'à présent: *legio V Macedonica* est campée à Troesmis seulement entre les guerres daces de Trajan (103/104) et Marc Aurèle (167/168); puisque les deux cités daces, Piroboridava et Buridava, *intra provinciam Moesiae Inferioris* pendant l'époque de Trajan, dans l'exposé de Ptolémée n'ont plus la même sort, la première étant dans le pays voisin de Mésie, la seconde (dont il ne rappelle que les habitants de son territoire) en Dacie, il convient de conclure que Ptolémée utilise une source concernant ces régions après la réforme administrative de Hadrien.

Avec l'avantage que nous fournit une étape plus poussée des recherches archéologiques et épigraphiques, la parallèle entre la carte de Ptolémée et l'itinéraire de Peutinger nous permet de supposer le tracé de voies romaines (Fig. 1) incluses avec leurs *stationes* dans la Géographie.

Pour un lecteur non averti des itinéraires daces, qui ignore la réalité même des deux points différents nommés Sarmizegetusa, la disposition arbitraire dans l'espace des *stationes* d'étape de ces routes est bien explicable.

L'absence de toute trace des stations bien connues de la route par le défilé de l'Alutus constitue un élément supplémentaire de datation, si l'on admet que la route impériale avait été construite à la fin du règne d'Hadrien.

En admettant que Ptolémée a utilisé pour son expériment scientifique des itinéraires de date toute récente et que la Tabula Peutingeriana ne contient que des routes de l'ouest de la Dacie, nous avons décelé dans le groupement des villes des stations pour les voies connues dans la partie est de la province.

Non seulement les villes, mais aussi les „populations“ de la Dacie ptolémaïque peuvent et doivent être considérées comme subdivisions administratives de la province. Les noms celtiques (*anarti*, *teurisci* et *saldenses*) sont le souvenir des tribus celtes, lesquelles se sont manifestées politiquement sur des territoires marqués par les monnaies émises aux II^e—I^e siècles a.n.è. (C. Preda, *Monedele geto-dacilor*,

⁶⁶ J. Klose, *Klientel Randstaaten am Rhein und an der Donau*, Breslau, 1934, passim; pentru Muntenia Ioana Bogdan Cătănicu, *ActaMN*, XX, 1983, p. 67 sqq.

București, 1971, carte 24). Pour la plupart des noms le suffixe tout à fait romain *-enses* pour définir les habitants d'une *dava* ou autre „polis“ dace (Buridava, Pien-dava, Potula, Cauca etc.) il faut attribuer une origine plutôt romaine que tribale dace. C'est cette idée qui nous a incité à considérer que les Costoboces ont occupé un grand territoire sur les deux versants des Carpates et que Rome a créé dans la province une *civitas* des Costoboces bien définie par rapport aux Costoboces restés libres — *transmontanoi*.

Nous espérons faire partager notre conviction que le „chaos“ de la Dacie de Ptolémée devient plus intelligible quand on regarde les dates comprises se rapportant seulement à la province Dacie, mais, à cause de l'ignorance excusable chez un géographe de cabinet, elles ont été distribuées dans tout l'espace habité auparavant par les tribus daces.

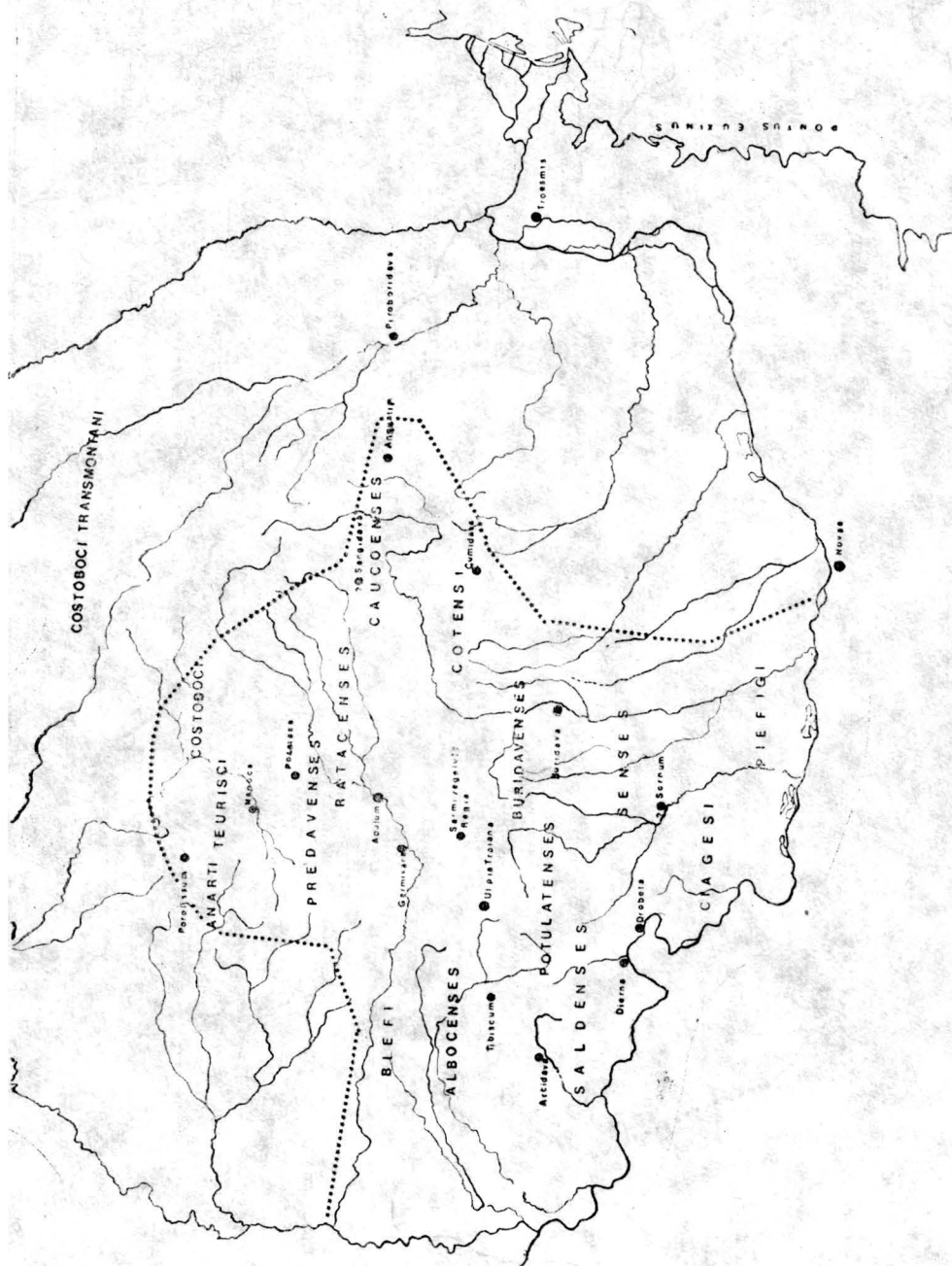


Fig. 2.